

Міністерство освіти і науки України

**Київський національний торговельно-економічний університет
кафедра адміністративного, фінансового та інформаційного права**

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

Юридична відповідальність за правопорушення у сфері готівкових та безготівкових розрахунків та грошово-касового обслуговування

Студента 2 курсу, 7м групи,
спеціальності 081 «Право»
спеціалізації «Фінансове право»

Домбровського Дмитра Валерійовича

Науковий керівник
кандидат юридичних наук,
доцент

Гуржій Анна Валеріївна

Гарант освітньої програми
кандидат юридичних наук,
професор

Ніколаєва Людмила Вікторівна

Київ-2019

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ГОТІВКОВИХ ТА БЕЗГОТІВКОВИХ РОЗРАХУНКІВ	
1.1. Історичні аспекти виникнення готівкових та безготівкових розрахунків	6
1.2. Особливості здійснення готівкових та безготівкових розрахунків в Україні	15
1.3. Юридична відповідальність за порушення готівкових та безготівкових розрахунків	30
РОЗДІЛ 2. ПРАВОВІ ПРОЦЕДУРИ ГРОШОВО-КАСОВОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЇХ ПРАВОЛОРУШЕННЯ	
2.1. Становлення та організація грошово-касового обслуговування в Україні	37
2.2. Процедура понесення юридичної відповідальності за недотримання правил грошово-касового обслуговування	44
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	51

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Бурхливий характер сучасних суспільних відносин знаходить своє відображення майже у всіх без винятку сферах суспільного життя. Не є винятком і сфера фінансового права, яка зобов'язана своїм динамічним розвитком зміною економічної моделі розвитку держави та значним розширенням механізмів та інструментів фінансових відносин у суспільстві.

Серед цих відносин вагомого значення набуває сукупність правових норм, спрямована на емісію (випуск) грошових знаків, інших засобів платежу та забезпечення їх обігу в державі, що отримала назву емісійного права. У складі останнього, як і в складі фінансового права взагалі, особливо важлива роль завжди відводилась грошовому обігу, роль якого останнім часом значно зросла. Це, перш за все, пояснюється необхідністю належного фінансового забезпечення тих соціально-економічних процесів, які протікають у суспільстві і потребують засобів платежу для забезпечення товарообмінних операцій, кількість та механізми перебігу яких постійно ускладнюються. Разом із розвитком суспільних відносин має удосконалюватись і їх правове регулювання, в основі якого повинні лежати базові категорії та процеси, на яких в подальшому розвиваються нормативні приписи.

На тлі негативних тенденцій у сфері банківської діяльності можна констатувати втрату довіри населення до банківської системи, що сприяє відтоку грошових активів, а також погіршенню інвестиційного клімату загалом.

Грошова система України становить собою організацію грошового обігу, яка закріплена національним законодавством. У функціонуванні цієї системи головну роль відіграють гроші і грошовий обіг в державі.

При розгляді даної теми нами були використані наукові праці та матеріали періодичних видань таких авторів як І.Б. Заверуха, О.О. Качан, О.А. Костюченко, О.П. Орлюк, Пивовара Ю.І, О. Шереметьєва, для повного і детального розкриття питань у сфері готівкових та безготівкових розрахунків [19; 27; 31; 43; 58; 69].

Мета і завдання дослідження. Метою випускної кваліфікаційної роботи є поглиблення наукових знань про юридичну відповідальність за правопорушення у сфері готівкових та безготівкових розрахунків та грошово-касового обслуговування, а також вироблення пропозицій, спрямованих на вдосконалення нормативно-правового законодавства в даній сфері.

У рамках окресленої мети в роботі вирішуються такі *завдання*:

- розкрити поняття «платіжна система» та «грошовий обіг»;
- проаналізувати особливості здійснення готівкових та безготівкових розрахунків;
- дослідити юридичну відповідальність за порушення у сфері готівкових та безготівкових розрахунків;
- з'ясувати організацію грошово-касового обслуговування в Україні;
- проаналізувати процедуру понесення юридичної відповідальності за недотримання правил грошово-касового обслуговування;
- виробити пропозиції щодо удосконалення законодавства у зазначеній сфері.

Об'єкт дослідження є суспільні відносини у сфері готівкових та безготівкових розрахунків та грошово-касового обслуговування в Україні.

Предмет дослідження становить юридична відповідальність за правопорушення у сфері готівкових та безготівкових розрахунків та грошово-касового обслуговування.

Методи дослідження. У ході дослідження використовувалась раціональна сукупність методів наукового пізнання, зокрема: - метод абстрагування дозволив відійти від несуттєвих рис і властивостей предмета дослідження та зосередитись на розгляді його найбільш важливих аспектів (підрозділи 1.1., 1.2., 1.3.). Застосування індуктивного методу дало змогу висвітлити становлення та організацію грошово-касового обслуговування в Україні (підрозділ 2.1.). Метод аналізу використаний при вивченні змісту актів вітчизняного законодавства у сфері юридичної відповідальності за порушення готівкових та безготівкових розрахунків та недотримання правил грошово-касового обслуговування

(підрозділи 1.3., 2.2.).

Крім того, у випускній кваліфікаційній роботі були використані спеціальні методи наукових досліджень: історико-правовий – при аналізі розвитку правового регулювання суспільних відносин у сфері виникнення готівкових та безготівкових розрахунків; формально-логічний – при формулюванні визначень та понять, обґрунтуванні висновків і пропозицій; логіко-юридичний – при розробці пропозицій по вдосконаленню чинного законодавства.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що одержані в результаті дослідження можуть бути використані в подальшому у різних сферах діяльності, зокрема: – у нормотворчій діяльності при підготовці пропозицій щодо внесення змін до чинного законодавства України у сфері готівкових та безготівкових розрахунків та грошово-касового обслуговування; – для подальших наукових досліджень у сфері готівкових та безготівкових розрахунків та грошово-касового обслуговування.

Структура роботи. Структура випускної кваліфікаційної роботи підпорядкована меті та завданням дослідження. Робота складається із вступу, двох розділів, п'яти підрозділів, висновків і пропозицій, а також списку використаних джерел. Загальний обсяг випускної кваліфікаційної роботи становить 56 сторінок, з них основного тексту 50 сторінок. Список використаних джерел нараховує 70 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ГОТІВКОВИХ ТА БЕЗГОТІВКОВИХ РОЗРАХУНКІВ

1.1. Історичні аспекти виникнення готівкових та безготівкових розрахунків

У вітчизняній юридичній науці правовим проблемам організації та функціонування національної грошової та платіжної систем, а отже, правовій природі грошей і грошового обігу традиційно не приділялося та не приділяється спеціальної уваги.

Проте слід зазначити, що в дореволюційний період ці питання розглядалися в окремих працях В.А. Лебедева, (але тільки в частині готівкового грошового обігу, монетної справи та паперових грошей) [1]. При цьому їх дослідження, хоч і проводилися в межах єдиної фінансової науки, носили яскраво виражений економічний характер. Нині ці питання досліджують М.П. Воронова, Ф.Ф. Бутинець, О.П. Орлюк, Н.Ю. О.Ю Грачова та інші [2; 3; 5; 6].

У деяких інших роботах із фінансового права, а також у єдиній фінансовій науці дореволюційного періоду проблема правової природи грошей не розглядається, але проблема грошей і грошового обігу досліджується з іншими питаннями. При цьому необхідно враховувати, що в дореволюційній науці не було строгого поділу між правом й економікою у сфері фінансів, а терміни «фінансова наука» і «фінансове право» тлумачилися та використовувалися як синоніми.

Крім того, не було також єдиного погляду на питання про те, які власне відносини слід визнавати фінансовими. Як пише В.А. Лебедєв, «більшість авторів не зовсім сходяться у визначенні складових частин фінансової науки»¹. Більше того, до предмета фінансової науки в цей період, як правило, відносять не власне грошово-розподільні, а похідні від них відносини. У дореволюційний період у юридичних роботах із фінансового права безготівковий грошовий обіг і

безготівкові розрахунки практично не досліджувалися [1, с. 22].

Водночас наявні праці зачіпали лише економічні аспекти грошового обігу, причому роль і потенціал безготівкових розрахунків явно недооцінювалися. Поясненням цій обставині виступають суто об'єктивні причини, насамперед нерозвиненість вітчизняної банківської та платіжної системи. Як відзначається багатьма зарубіжними дослідниками, система безготівкових розрахунків складалася тільки з розвитком банківської системи. Банки приймали депозити та відкривали рахунки організаціям і приватним особам. Це дозволило здійснювати платежі не лише шляхом передачі готівки, але й за допомогою переказу депозитних залишків з одного рахунку на інший. Згодом функції емісійних центрів із випуску в обіг банкнотів і монет були зосереджені в державі в особі центральних банків [2, с. 91].

Бутинець Ф.Ф. зазначає, що центральні банки держави поклали функції з контролю та регулювання грошового обігу й обсягів кредитних ресурсів. Таким чином, під час дослідження безготівкових розрахунків як однієї з найважливіших форм грошового обігу необхідно враховувати, що існуюча нині в Україні платіжна система є продуктом тривалої історичної еволюції. Фінансові системи різних країн істотно відрізняються одна від одної у зв'язку з відмінностями в рівнях економічного й політичного розвитку цих держав, особливостями чинного фінансового законодавства, звичаями ділового обороту тощо. Проте загальним є постійне прагнення до вдосконалення платіжної системи та підвищення ефективності регулювання грошового обігу. Ще в радянський період питання правового регулювання безготівкового грошового обігу та безготівкових розрахунків відносилися більшістю фінансистів до предмета правового регулювання фінансового права [3, с. 34; 4, с. 37].

Показово, що така позиція продовжує переважати й у сучасній фінансово-правовій науці. Наприклад, О.П. Орлюк та Е.Ю. Грачова вказують, що суспільні відносини, що складаються в процесі грошового обігу, регулюються правом, насамперед фінансовим. Розрахункові відносини можуть регламентуватися також нормами різних галузей права, передусім нормами цивільного права, які у

своїй сукупності утворюють комплексний інститут права. Як правило, це обґрунтовується тим, що «державні фінанси пов'язані з грошовою системою, яка більшою чи меншою мірою управляється державою, тоді як ця ж грошова система не залежить від волі приватного власника, що розпоряджається своїми фінансами» [5, с. 43; 6, с. 75].

Крім того, безготівковий грошовий обіг регулюється й іншими галузями права. Наприклад, правові основи розрахунків встановлюються не лише положеннями фінансового, цивільного права, але й нормами адміністративного права та кримінального права. Зокрема, адміністративне право регулює відносини, пов'язані з притягненням до відповідальності за здійснення адміністративних правопорушень у сфері грошового обігу, грошової системи.

Норми кримінального права передбачають заходи кримінальної відповідальності за скоєння таких злочинів, як виготовлення або збут підробних грошей чи цінних паперів, а також виготовлення або збут підробних кредитних чи розрахункових карт та інших платіжних документів. Крім того, основою грошової та платіжної систем країни є положення конституційного права [4, с. 25].

Академік Національної академії правових наук України, професор Л.К. Воронова вважає, що безготівкові розрахунки – це грошові розрахунки, які здійснюються шляхом записів за рахунками в банках, коли гроші списуються банками з рахунку платника та зараховуються на рахунок одержувача⁸. При цьому відмітимо, що автори всіх наявних нині підручників і навчальних посібників із фінансового права включають в особливу частину фінансового права розділ або главу, присвячену правовому регулюванню безготівкового грошового обігу й безготівкових розрахунків.

Водночас, як відмічає М.В. Карасьова, наука фінансового права, на відміну від науки цивільного права, за весь радянський і пострадянський періоди так і не знайшла часу звернутися до проблеми правової природи грошей.

У доктрині фінансового права монографічних досліджень із цієї проблематики немає [7; с. 67].

Карасьова М.В. стверджує, що фінансово-правовий інститут грошового обігу об'єктивно не можна відділити від галузі фінансового права через такі причини: 1) зумовленість утворення фінансово-правового інституту фінансовими інтересами держави й суспільства, що знаходять свій прояв у суспільних відносинах, які становлять предмет регулювання галузі фінансового права й поза реалізацією яких він утрачає всілякий сенс; 2) використання для регулювання суспільних відносин, які становлять предмет розглядуваного інституту фінансово-правового методу; 3) системне поєднання суспільних відносин, які становлять предмети правового регулювання окремих фінансово-правових інститутів, фінансово-правового методу регулювання, цілей та принципів такого регулювання утворює та впроваджує цілісний правовий режим фінансових відносин. Таким чином, сучасна фінансово-правова наука розглядає грошовий обіг як важливий елемент грошової або платіжної системи держави [7, с. 78].

Ефективний розвиток економіки країни багато в чому визначається станом грошового обігу, стабільним функціонуванням грошової системи. Грошовий обіг пронизує собою всю фінансову систему. При цьому під грошовою системою, як правило, розуміється встановлення грошового обігу, закріплене в законодавчому порядку, або вся сукупність грошових знаків, що є в обігу на території держави [8, с. 78].

Нормативно-правовою основою грошового обігу в Україні виступають, Закон України від 7 лютого 2019 року № 2473-VIII «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», Цивільний кодекс України [9; 10].

Нині створена грошова система, що включає офіційну грошову одиницю, емісію готівки, організацію готівкового грошового обігу. Відповідно до ст. 32 Закону України «Про Національний банк України» від 7 листопада 2018 року № 679-XIV грошовою одиницею України є гривня, що дорівнює 100 копійкам. Випуск та обіг на території України інших грошових одиниць і використання грошових сурогатів як засобу платежу забороняються.

Відповідно до ст. 34 Закону України «Про Національний банк України» від

20 травня 1999 року № 679- XIV виключне право введення в обіг (емісія) гривні та розмінної монети, організація їх обігу та вилучення з обігу належить Національному банку України [11].

Готівка знаходиться в обігу у вигляді грошових знаків – банкнот (паперових) і монет (металевих). Загальна сума введених в обіг банкнот і монет зазначається в рахунках Національного банку України як його пасив. Банкноти та монети є безумовними зобов'язаннями Національного банку України (далі – НБУ) та забезпечуються всіма його активами. Таким чином, регулювання грошового обігу є завданням НБУ. Наприклад, у ст. 6 Закону України «Про Національний банк України» від 7 листопада 2018 року № 679-ХІV вказано, що відповідно до Конституції України основною функцією Національного банку України є забезпечення стабільності грошової одиниці України. Під час виконання своєї основної функції Національний банк України має виходити з пріоритетності досягнення та підтримки цінової стабільності в державі. Національний банк України в межах своїх повноважень сприяє стабільності банківської системи. Відповідно до ст. 7 вище наведеного закону Національний банк України виконує інші функції: 1) відповідно до розроблених Радою Національного банку України Основних засад грошово-кредитної політики визначає та проводить грошово-кредитну політику; 2) монопольно здійснює емісію національної валюти України та організує готівковий грошовий обіг; 3) виступає кредитором останньої інстанції для банків й організує систему рефінансування; 4) встановлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку й звітності, захисту інформації, коштів та майна; 5) організовує створення та методологічно забезпечує систему грошово-кредитної й банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу; 6) регулює діяльність платіжних систем та систем розрахунків в Україні, визначає порядок і форми платежів, у тому числі між банками тощо [11].

Розрізняють поділ грошового обігу на два види: готівковий і безготівковий. У процентному співвідношенні готівково-грошовий обіг менший, ніж безготівковий й в основному обслуговує отримання та витрачання грошових

доходів населення, а також частину платежів підприємств й організацій. Емісія готівки (банкнотів і монети), організація їх обігу й вилучення з обігу на території України здійснюються виключно Національним банком України. Правила організації безготівкового грошового обігу на території України встановлені Законом України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» від 5 квітня 2001 року № 2346-III. Так, відповідно до ст. 3 цього закону кошти існують у готівковій формі (формі грошових знаків) або в безготівковій формі (формі записів на рахунках у банках) [9].

Грошові знаки випускаються у формі банкнот і монет, що мають зазначену на них номінальну вартість. Гривня як грошова одиниця України (гривня) є єдиним законним платіжним засобом в Україні, приймається всіма фізичними та юридичними особами без будь-яких обмежень на всій території України для проведення переказів та розрахунків. При цьому термін «платіжна система» використовуються в законодавстві більшості зарубіжних країн для позначення сукупності інструментів і методів, що використовуються в національній економіці для переказу грошей, здійснення розрахунків і врегулювання боргових зобов'язань між учасниками економічного обігу. Згідно із зарубіжною фінансовою доктриною платіжна система включає такі компоненти: інститути, що надають послуги зі здійснення грошових трансфертів і погашення боргових зобов'язань (кредитно-фінансові установи); форми готівкових і безготівкових розрахунків; фінансові інструменти та комунікаційні системи, що забезпечують перекази грошей між учасниками системи розрахунків; нормативно-правова база здійснення грошових розрахунків [5; с. 89].

Орлюк О.П. вважає, що платіжна система – це набір платіжних інструментів, банківських процедур і, як правило, міжбанківських систем переказу коштів, поєднання яких з інституційними й організаційними правилами та процедурами, що регламентують використання цих інструментів та механізмів, забезпечує грошовий обіг [5, с. 97].

У рамках платіжної системи й відбувається грошовий обіг, тобто рух готівкової та безготівкової грошової маси. Таким чином, у процесі

функціонування платіжної системи відбувається здійснення розрахунків у двох формах: у вигляді готівкового грошового обігу й безготівкового грошового обігу. Отже, під час обігу готівки, тобто грошових знаків (банкнот і монет) засобом платежу є реальні грошові знаки, що передаються одним суб'єктом іншому за товари, роботи й послуги або в інших передбачених законодавством випадках (наприклад, штрафи).

Під час безготівкового грошовому обігу відбувається списання певної грошової суми з рахунку одного суб'єкта в кредитній організації та зарахування її на рахунок іншого суб'єкта в цій же чи іншій кредитній організації або в іншій формі, за якої готівкові грошові знаки як засіб платежу відсутні. Право вибирати форму розрахунків належить зацікавленим підприємствам, установам, іншим організаціям, громадянам. Тільки в спеціально передбачених законодавством України випадках форма розрахунків має бути чітко визначеною [12, с. 180].

Це, наприклад, виплата заробітної плати, стипендій і пенсій, що здійснюється в готівковій формі. Крім того, підкреслюючи щонайтісніший зв'язок обігу готівкових і безготівкових грошей, чинне законодавство України оперує категорією «грошова маса». При цьому під грошовою масою можуть розумітися всі грошові знаки, що є в обігу; грошові кошти на рахунках і у вкладах юридичних осіб і громадян; інші безумовні грошові зобов'язання банків. Інші автори визначають грошову масу як сукупність грошових знаків, що є в обігу, грошових коштів на рахунках й у вкладах організацій і фізичних осіб, безумовні грошові зобов'язання кредитних організацій; вони вказують, що регулювання грошового обігу може здійснюватися за допомогою таких інструментів: емісії готівки; застосування інструментів і прийомів грошово-кредитної політики [13, с. 23].

При цьому під грошово-кредитною політикою України слід розуміти комплекс заходів державного впливу, прийомів й інструментів, що спрямовуються та використовуються для підвищення ефективності державного управління у сфері грошового обігу й розрахунків. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про Національний банк України» від 7 листопада 2018 року № 679-

XIV грошово-кредитна політика – комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на забезпечення стабільності грошової одиниці України через використання визначених цим законом засобів та методів [11].

Так, Рада Національного банку України щорічно розробляє Основні засади грошово-кредитної політики, публікує їх в офіційних виданнях та подає щорічно до 15 вересня до Верховної Ради України для інформування, вносить рекомендації Кабінету Міністрів України стосовно впливу політики державних запозичень та податкової політики на стан грошово-кредитної сфери України. Відповідно до ст. 14 Закону України «Про Національний банк України» від 7 листопада 2018 року № 679-XIV Правління Національного банку згідно з Основними засадами грошово-кредитної політики через відповідні монетарні інструменти та інші засоби банківського регулювання забезпечує реалізацію грошово-кредитної політики, організує виконання інших функцій, вказаного закону під час розробки [11].

Мацелик М.О та Грабова Н.М. у своїх дослідженнях виділяють основні засади грошово-кредитної політики. Використовуються облікові показники, розраховані Кабінетом Міністрів України. Відповідно до ст. 25 цього ж закону Основними засобами та методами грошово-кредитної політики є регулювання обсягу грошової маси через такі механізми: 1) визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків; 2) процентну політику; 3) рефінансування комерційних банків; 4) управління золотовалютними резервами; 5) операції із цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права), у тому числі з казначейськими зобов'язаннями, на відкритому ринку; 6) регулювання імпорту та експорту капіталу; 7) запровадження на строк до шести місяців вимоги щодо обов'язкового продажу частини надходжень в іноземній валюті; 8) зміну строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів; 9) емісію власних боргових зобов'язань та операції з ними [14, с. 234; 15, с. 90].

Національний банк України має право надавати кредити для рефінансування банку, якщо це не тягне за собою ризиків для банківської

системи. Таким чином, грошовий обіг є рухом грошей у готівковій і безготівковій формах, що обслуговує кругообіг товарів, а також нетоварні платежі й розрахунки. Процес безперервного руху грошей у готівковій і безготівковій формах власне й складає грошовий обіг. Грошовий обіг відбиває спрямовані потоки грошей між НБУ та іншими кредитними організаціями; між самими кредитними організаціями; кредитними організаціями та іншими організаціями; між банками й фізичними особами; підприємствами та фізичними особами; між банками й іншими інститутами фінансової системи; між фінансовими інститутами та фізичними особами [16, с. 13].

При цьому головне завдання правового регулювання грошового обігу полягає в підтримці правильного співвідношення між доходами населення в грошовій формі й вартістю товарів і платних послуг, пропонованих на внутрішньому ринку, оскільки саме в цьому випадку в обігу є достатня, необхідна кількість грошей, у чому й зацікавлена держава. Одним із видів грошового обігу виступає безготівковий грошовий обіг. Безготівковий грошовий обіг полягає в списанні певної грошової суми з рахунку одного суб'єкта в кредитній організації та зарахуванні її на рахунок іншого суб'єкта в цієї ж або іншої кредитної організації або в іншій формі, за якої готівкові грошові знаки як засіб платежу відсутні [16, с. 15].

Вважається, що сучасний безготівковий обіг в Україні організований відповідно до таких принципів: підприємства всіх форм власності зобов'язані зберігати свої кошти на рахунках у банках; основна частина безготівкових розрахунків повинна здійснюватися через банк; вимога платежу повинна виставлятися або перед відвантаженням товарів (виконанням робіт, наданням послуг) або після цього [17, с. 63].

Проведене нами дослідження ролі й місця безготівкових розрахунків у системі грошового обігу дозволяє стверджувати про те, що до предмета фінансового права мають належати суспільні відносини, що охороняються державою, у сфері організації та забезпечення ефективного здійснення готівкового й безготівкового грошового обігу, що формуються в процесі

функціонування грошової системи України, які є соціально значимим зв'язком суб'єктів за допомогою прав й обов'язків, передбачених нормами права.

1.2. Особливості здійснення готівкових та безготівкових розрахунків в Україні

Відносини у сфері готівкового обігу регламентовано в Законах України «Про Національний банк України», «Про банки і банківську діяльність», «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг», «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» та у деяких підзаконних актах [9; 11; 18; 19].

Воронова Л.К. вважає, що основними завданнями установ банків в організації готівки є: повне і своєчасне забезпечення потреб економіки в готівці; забезпечення своєчасної видачі готівки підприємствам і підприємцям на оплату праці, пенсій, допомоги та на інші цілі; створення умов для залучення готівки до кас банків; сприяння скороченню використання готівки в розрахунках за товари й послуги шляхом впровадження прогресивних форм безготівкових розрахунків [20, с. 230].

Готівковий обіг — це обіг законних платіжних засобів (банкнот і розмінної монети), які обслуговують потреби економіки країни. Готівкові розрахунки — це платежі готівкою підприємств, підприємців і фізичних осіб між собою за реалізовану продукцію (товари, виконані роботи, надані послуги) й за операціями, які безпосередньо не пов'язані з реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг) та іншого майна відповідно до законодавства [21, с. 43].

Касові операції — операції з приймання та видачі грошей із кас підприємств, зокрема банку. Це сукупність матеріально-технічних процедур, що полягають у прийнятті, зберіганні та видачі готівкових коштів.

Регулювання касових операцій підпадає під регулювання окремого фінансово-правового інституту. Залежно від того, касові операції яких суб'єктів регулює держава, виокремлюють:

операції банків та інших кредитно-фінансових установ;
операції підприємств, установ, організацій;
операції підприємств та інших організацій із безпосереднього прийняття від населення платежів за товари, роботи, послуги [21, с. 44].

Для забезпечення дотримання фінансової дисципліни при проведенні касових операцій використовують відповідні фінансово-розрахункові документи. Так, розрахунки готівкою підприємств (підприємців, між собою та з фізичними особами проводять із застосуванням прибуткових та видаткових касових ордерів, касових і товарних чеків, розрахункових квитанцій, проїзних документів тощо, які підтверджують факт продажу (повернення, товарів, надання послуг, отримання (повернення, коштів, а також рахунків-фактур, договорів, угод, контрактів, актів закупівлі товарів тощо. Підприємства мають забезпечувати постійну наявність у своїх касах банкнот і монет різних номіналів для видачі решти громадянам [22, с. 145].

Касові операції оформляють за допомогою прибуткових та видаткових касових ордерів на підставі Закону України від 14.08.2003 р. № 337 «Про касові операції в банках України» Зокрема, видачу готівки з кас підприємств проводять за видатковими касовими ордерами або належно оформленими платіжними (розрахунково-платіжними, відомостями. Документи на видачу готівки мають підписувати керівник і головний бухгалтер або особи, на це уповноважені. До видаткових ордерів можуть додаватися заява на видачу готівки, розрахунки тощо. Якщо на доданих документах, заявах, рахунках тощо є дозвільний припис керівника, то останній на видаткових касових ордерах не обов'язковий [23].

Касова книга — документ установленої форми, що застосовується для здійснення первинного обліку готівки в касі. Усі надходження і видачу готівки у національній валюті підприємства відображають у касовій книзі. Кожне підприємство (юридична особа., що має касу, веде одну касову книгу для обліку операцій з готівкою в національній валюті (без урахування кас відокремлених підрозділів. Записи у касовій книзі здійснюють на підставі інформації з касових документів. Контроль за правильним веденням касової книги покладено на

головного бухгалтера або на працівника підприємства, уповноваженого на це керівником [24].

Підприємства мають право зберігати у своїй касі готівку, одержану в установі банку для виплат, пов'язаних з оплатою праці, пенсій, стипендій, дивідендів (доходу, яка перевищує установлений ліміт каси протягом трьох робочих днів із дня одержання готівки в установі. Готівку, одержану на інші виплати, підприємство має видавати своїм працівникам того самого дня. Суми готівки, одержані в установі банку й не використані за призначенням протягом установлених вище термінів, підприємство повертає установі банку не пізніше наступного робочого дня установи та підприємства або може залишити в касі (в межах установленого ліміту, і видавати на ті самі цілі [25, с. 154].

Видачу готівки з кас підприємств проводять лише під звіт за умови повного звіту конкретної підзвітної особи за раніше виданими під звіт сумами, тобто в разі подання до бухгалтерії авансового звіту про витрачені (частково витрачені. кошти та одночасного повернення до каси підприємства залишку готівки, виданої під звіт. Підзвітні особи зобов'язані подати до бухгалтерії підприємства разом із невикористаним залишком готівки авансовий звіт про витрачання одержаних у касі сум у такі терміни: за відрядженнями — протягом трьох робочих днів після повернення з відрядження; на закупівлю сільськогосподарської продукції, продуктів її переробки та заготівлю вторинної сировини (крім металобрухту. — протягом 10 робочих днів із дня видачі готівки під звіт; на всі інші виробничі (господарські. потреби — наступного робочого дня після видачі готівки під звіт. Уся готівка, що надходить до кас підприємств, має бути своєчасно та в повній сумі оприбуткована в касах. Для обліку операцій із готівкою підприємці використовують книгу обліку доходів і витрат, форму та порядок заповнення якої встановлює Державна податкова служба України [25, с. 155].

Операції через касу здійснює касир. Чинне законодавство передбачає, що керівник підприємства одночасно із зарахуванням на роботу касира укладає з ним договір про повну матеріальну відповідальність та ознайомлює його з

останнім під розпис, згідно з яким касир несе повну матеріальну відповідальність за збереження всіх прийнятих ним цінностей. Касиру заборонено передовіряти виконання дорученої йому роботи іншим особам [26].

На підприємствах, які мають одного касира, за потреби тимчасово його замінити обов'язки касира покладають на іншого працівника за письмовим наказом керівника. Із цим працівником укладають договір про повну матеріальну відповідальність на час виконання ним таких обов'язків. За відсутності касира (у зв'язку із хворобою тощо. цінності, що перебувають у нього під звітом, перераховує інший касир, якому їх передають, у присутності керівника та головного бухгалтера або в присутності комісії, призначеної керівником підприємства. Про результати перерахування і передавання цінностей складають акт за підписами зазначених осіб. На підприємствах, штатний розпис яких не передбачає посади касира, виконання його обов'язків може бути покладене відповідно до письмового розпорядження керівника підприємства на бухгалтера чи іншого працівника, з яким укладають договір про повну матеріальну відповідальність [27].

Із метою контролю за схоронністю готівкових коштів на підприємствах згідно з наказом керівника проводять інвентаризації кас. Для цього призначають комісію, яка по закінченні інвентаризації каси складає акт. При цьому відповідальність за дотримання порядку ведення операцій із готівкою покладають на підприємців та керівників підприємств. Осіб, винних у порушенні порядку ведення операцій із готівкою, притягують до відповідальності в установленому чинним законодавством порядку. У разі виявлення порушень установленного порядку ведення операцій із готівкою органи Державної податкової служби України застосовують до порушників штрафні санкції на підставі подання контролюючих органів.

Усі підприємства та підприємці, які відкрили поточні рахунки в установах банків, зберігають на них свої кошти на договірних умовах. Для регулювання обігу готівки та підтримання касової дисципліни чинне законодавство передбачає, що готівкову виручку, яка надійшла до кас підприємств, вони мають

здавати до установ банків для зарахування на їх поточні рахунки [28, с. 123].

Підприємства можуть тримати в позаробочий час у своїх касах готівкову виручку (готівку. в межах, що не перевищують установлений ліміт каси. У разі перевищення ліміту готівкову виручку (готівку. обов'язково здають до банків для її зарахування на банківські рахунки. Відокремлені підрозділи підприємств - юридичних осіб можуть здавати готівкову виручку (готівку. безпосередньо до кас таких, юридичних осіб або до будь-якого банку для її переказу і зарахування на банківські рахунки зазначених юридичних осіб. За відсутності банків готівкову виручку (готівку. можна здавати до операторів поштового зв'язку для її переказу на банківські рахунки підприємства [28 с. 125; 29].

Комаров П.І. вказує, що не вважаються понадлімітними готівкові кошти в день їх надходження, якщо вони:

- будуть здані в сумі, що перевищує встановлений ліміт каси, до обслуговуючих банків не пізніше наступного робочого дня банку або були видані для використання підприємством відповідно до законодавства, (без попереднього здавання їх до банку і одночасного отримання з каси банку на зазначені потреби. наступного дня на потреби, які пов'язані з діяльністю підприємства; - надійшли до кас підприємств у вихідні та святкові дні та були здані в сумі, що перевищує встановлений ліміт каси, до обслуговуючих банків наступного робочого дня банку та підприємства або були видані для використання підприємством відповідно до законодавства (без попереднього здавання їх до банку і одночасного отримання з каси банку на зазначені потреби. наступного робочого дня на потреби, які пов'язані з діяльністю підприємства підприємства [30, с. 234].

Підприємства мають право зберігати у своїй касі готівку, одержану в банку для виплат, що належать до фонду оплати праці, а також пенсій, стипендій, дивідендів (доходу., понад установлений ліміт каси протягом 3 робочих днів, включно і днем одержання готівки в банку (для віддалених відокремлених підрозділів підприємств залізничного транспорту та морських портів - протягом 5 робочих днів.. Готівка, що одержана в банку на інші виплати, має видаватися

підприємством своїм працівникам у той самий день [31, с. 102].

Якщо підзвітній особі одночасно видана готівка як на відрядження, так і для вирішення під час відрядження виробничих питань (у тому числі для закупівлі сільськогосподарської продукції у населення та заготівлі вторинної сировини., то строк, на який видана готівка під звіт на ці завдання, може бути продовжено до завершення терміну відрядження.

Особливістю встановлення ліміту каси є те, що вона проводиться підприємствами самостійно на підставі розрахунку встановлення ліміту залишку готівки в касі, що підписується головним (старшим. бухгалтером та керівником підприємства (уповноваженою особою.. До розрахунку приймається строк здавання підприємством готівки для її зарахування на рахунки в банках, визначений відповідним договором банківського рахунку. Для кожного підприємства, його відокремленого підрозділу складається окремий розрахунок встановлення ліміту залишку готівки в касі, який затверджується внутрішніми наказами (розпорядженнями. підприємства.

Костюченко О.А. зазначає, що при визначенні ліміту каси обов'язково беруться до уваги: розрахунок середньоденного надходження готівки до каси, або її середньоденної видачі з каси; режим і специфіка роботи підприємства; віддаленість від банку; обсяг касових обігів (надходжень і видатків. за всіма рахунками; установлені строки здавання готівки; тривалість операційного часу банку; наявність домовленості підприємства з банком на інкасацію тощо [32, с.241].

Розрахунково-касове обслуговування — послуги, надані банком клієнту на підставі відповідного договору, укладеного між ними, пов'язані з переказом грошей із рахунку (на рахунок. цього клієнта, видачею йому грошей у готівковій формі, а також здійсненням інших операцій, передбачених договорами на розрахунково-касове обслуговування [32, с.233].

Обов'язковою складовою розрахунково-касового обслуговування є оформлення розрахункових чекових книжок, розрахункових чеків, емісія платіжних карток у разі відкриття (переоформлення. рахунку, поточного його

обслуговування, закриття цього рахунку. Саме в договорах на розрахунково-касове обслуговування зазначено ліміт касової готівки, що встановлюється для клієнта. Водночас, як правило, передбачається, що про своє бажання отримати певну суму готівкою він має завчасно повідомити установу банку. Інструкція НБУ № 337 визначає зразки касових документів, на підставі яких здійснюється приймання і видача готівки, порядок їх заповнення тощо. Недотримання вимог щодо наявності реквізитів касових документів (до них належать заява на переказ готівки; прибутково-видатковий касовий ордер; заява на видачу готівки; прибутковий касовий ордер; видатковий касовий ордер; грошовий чек; рахунки на сплату платежів та документи, встановлені відповідною платіжною системою для відправлення переказу готівки та отримання його в готівковій формі. є підставою для їх неприйняття [33, с. 31-32].

Функції розрахункових палат, через які здійснюється розрахунково-касове обслуговування на території України, виконують установи банків та органи Державної казначейської служби України, через які обслуговуються бюджетні установи. Банки вступають у кореспондентські відносини з НБУ шляхом укладення договорів на розрахунково-касове обслуговування з відкриттям кореспондентського рахунку в територіальному управлінні НБУ за місцезнаходженням власника рахунку.

Банк самостійно визначає перелік касових операцій та інших послуг, що їх пропонує клієнтам, якщо інше не регламентовано законодавчими актами. Під час здійснення касових операцій банки мають забезпечувати: визначення справжності та платіжності банкнот (обов'язкове приймання готівки на вимогу клієнта; своєчасне повне оприбуткування готівки національної та іноземної валюти, що надійшла до кас банку, та зарахування її на зазначені клієнтами рахунки згідно з вимогами нормативно-правових актів; своєчасну видачу клієнтам придатних до обігу банкнот (монет національної та іноземної валюти; обмін клієнтам не придатних до обігу банкнот (монет національної валюти на придатні до обігу та вилучення сумнівних банкнот (монет. на дослідження, а також обмін монет на банкноти, банкнот на монети, банкнот (монет одного

номіналу на банкноти (монети іншого номіналу; документальне оформлення руху готівки національної та іноземної валюти в операційній касі; своєчасне відображення касових операцій у бухгалтерському обліку; належний внутрішній контроль за касовими операціями; здавання готівки національної валюти до територіальних управлінь на встановлених відповідним договором умовах; створення безпечних умов роботи з готівкою та її зберігання; задоволення потреб клієнтів у готівці; систематичний аналіз стану надходжень і видачі готівки в національній валюті; ідентифікацію клієнтів, які здійснюють операції з готівкою без відкриття рахунку на суму, що перевищує 50 тис. гривень або еквівалент цієї суми в іноземній валюті [34, с. 75].

Качан О.О. вважає, що із метою дотримання фінансової дисципліни чинне законодавство встановлює також граничну суму готівкового розрахунку, тобто встановлену відповідною постановою НБУ граничну суму готівкового розрахунку одного підприємства (підприємця. з іншим підприємством (підприємцем. протягом одного дня за одним або кількома платіжними документами. Платежі понад зазначену граничну суму проводять лише в безготівковій формі. Кількість підприємств (підприємців, з якими здійснюють розрахунки, протягом дня не лімітується. Зазначені обмеження стосуються також розрахунків готівкою між підприємствами в оплату за товари, придбані на виробничі (господарські. потреби за рахунок коштів, одержаних за корпоративними картками [35, с.504].

Безготівкові розрахунки — це грошові розрахунки, здійснювані між фізичними та юридичними особами за посередництва фінансової установи (банку або небанківської фінансової установи. без участі готівкових грошей шляхом перерахування грошових коштів з рахунку платника на рахунок отримувача. Розрахунковим центром є банк.

Здійснення безготівкових розрахунків спрямоване на прискорення виконання зобов'язань у грошовій формі та оборотності грошової маси, на скорочення обігу готівкових коштів і зниження витрат на їх оберненість. В Україні безготівкові розрахунки здійснюють через банки, інші фінансові

установи, в яких відкрито відповідні рахунки і які є учасниками платіжних систем, якщо інше не впливає із закону та не обумовлено формою використовуваного безготівкового розрахунку [36, с.204].

Відповідно до ст. 52 Закону України «Про банки і банківську діяльність», безготівкові розрахунки проводять на підставі розрахункових документів на паперових носіях або в електронному вигляді. Банки в Україні можуть використовувати як платіжні інструменти платіжні доручення, платіжні вимоги-доручення, векселі, чеки, банківські платіжні картки та інші дебетові й кредитові платіжні інструменти, що застосовуються у міжнародній банківській практиці. Перелік цих платіжних документів як форм безготівкових розрахунків міститься у ст. 347 Господарського кодексу України.

Стаття 4 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» закріплює, що види розрахунків визначаються законами та прийнятими на їх підставі нормативно-правовими актами НБУ.

У ст. 7 Закону України «Про Національний банк України» закріплено, що НБУ визначає форми платежів. Нацбанк установлює правила, форми і стандарти розрахунків банків та інших юридичних і фізичних осіб в економічному обігу України із застосуванням як паперових, так і електронних документів, а також платіжних інструментів та готівки, координує організацію розрахунків, дає дозволи на здійснення клірингових операцій і розрахунків. Загальний термін банківських розрахунків не повинен перевищувати трьох операційних днів у межах України [37, с. 134].

До платіжних інструментів, що їх використовують при безготівкових розрахунках, чинне законодавство зараховує: платіжні доручення; платіжні вимоги-доручення; платіжні вимоги; розрахункові чеки; меморіальні ордери; акредитиви. Для здійснення безготівкових розрахунків клієнти банків самостійно обирають платіжні інструменти (за винятком меморіального ордера) і зазначають їх під час укладення договорів.

Платіжне доручення — розрахунковий документ, який містить письмове доручення платника банку, що обслуговує його, про списання зі свого рахунку

зазначеної суми коштів та її перерахування на рахунок отримувача. Платіжне доручення платник оформляє за встановленою формою згідно з вимогами щодо заповнення реквізитів розрахункових документів та подає в банк, що обслуговує його, щонайменше в двох примірниках. Платник має право зазначити у платіжному дорученні дату валютування, яка не може перевищувати 10 календарних днів після складання платіжного доручення (день складання не враховують). Банк платника не приймає платіжного доручення, якщо визначена в ньому дата валютування перевищує 10 календарних днів після складання платіжного доручення [38, с. 234].

Банк отримувача до настання дати валютування, зазначеної в електронному розрахунковому документі, зараховує переказані кошти на відповідний рахунок і не пізніше наступного робочого дня згідно з порядком, передбаченим у договорі, повідомляє отримувача про надходження на його адресу коштів та дату їх валютування. Банк, який обслуговує отримувача, зобов'язаний зарахувати кошти на рахунок отримувача на початок операційного дня, визначеного датою валютування [39].

Платіжні доручення застосовують у розрахунках за товарними і нетоварними платежами.

Фізичні особи використовують платіжні доручення в разі перерахування коштів зі своїх поточних та вкладних (депозитних) рахунків згідно зі встановленим законодавством режимом використання цих рахунків.

Платіжне доручення на перерахування заробітної плати на рахунки працівників підприємств, відкриті в установах банків, грошові чеки на отримання заробітної плати платник може подати в банк лише разом із платіжними дорученнями на одночасне перерахування платежів, утриманих із заробітної плати працівників, та нарахованих на фонд оплати праці податків до бюджету і зборів до державних цільових фондів або разом із документальним підтвердженням їх сплати, здійсненої раніше [40].

Платіжна вимога-доручення — розрахунковий документ, який складається з двох частин: верхньої — вимоги одержувача безпосередньо до платника про

сплату визначеної суми коштів; нижньої — доручення платника банку, що обслуговує його, про списання зі свого рахунку визначеної ним суми коштів та перерахування її на рахунок отримувача. Платіжні вимоги-доручення можуть застосовувати всі учасники безготівкових розрахунків. Верхню частину вимоги-доручення отримувач коштів оформляє за встановленою формою згідно із вимогами до заповнення реквізитів розрахункових документів і передає безпосередньо платникові не менше ніж у двох примірниках. У разі згоди оплатити вимогу-доручення платник заповнює її нижню частину і подає до банку, що його обслуговує. Сума, яку платник погоджується сплатити отримувачу та яку зазначає в нижній частині вимоги-доручення, не може перевищувати суму, яку вимагає до сплати отримувач і яка зазначена у верхній частині вимоги-доручення. Банк платника приймає вимогу-доручення від платника протягом 20 календарних днів від дати оформлення її отримувачем. Платіжну вимогу-доручення повертають без виконання, якщо сума, зазначена платником, перевищує суму, що є в нього на рахунку.

Розрахунковий чек — розрахунковий документ, що містить нічим не обумовлене письмове розпорядження власника рахунку (чекодавця. банку-емітенту, в якому відкрито його рахунок, про сплату чекодержателю зазначеної в чеку суми коштів. Розрахункові чеки використовують у безготівкових розрахунках підприємств та фізичних осіб із метою скорочення розрахунків готівкою за отримані товари (виконані роботи та надані послуги.. Розрахункові чеки застосовують тільки для безготівкових перерахувань із рахунку чекодавця на рахунок отримувача коштів; вони не підлягають сплаті готівкою. Виняток становить можливість фізичних осіб обмінювати розрахунковий чек на готівку або отримувати решту із суми розрахункового чека готівкою (але не більше 20% суми цього чека..

Розрахунковий чек обов'язково має містити всі реквізити, передбачені для його форми Інструкцією Національного Банку України № 22, і заповнюється від руки (кульковою ручкою, чорнилом темного кольору. або з використанням технічних засобів (місяць видачі та суму розрахункового чека слід писати

словами.. Вносити в розрахунковий чек виправлення та використовувати замість підпису факсиміле не дозволяється. Розрахунковий чек, заповнений із порушенням цих правил, вважають недійсним і без виконання повертають банку чекодавця в установленому порядку [41, с. 230].

Розрахунковий чек із чекової книжки пред'являють до оплати в банк чекодержателя протягом 10 календарних днів (день виписки розрахункового чека не враховують). Розрахунковий чек чекодержатель приймає до оплати безпосередньо від чекодавця, на ім'я якого оформлено документи, що підтверджують отримання ним товарів (виконання робіт, надання йому послуг..

Власнику заборонено передавати розрахунковий чек (чекову книжку) будь-якій іншій юридичній або фізичній особі, а юридичним особам — підписувати незаповнені бланки розрахункового чека і проставляти на них відбиток печатки. За бажанням фізичної особи розрахунковий чек можна виписувати на ім'я іншої особи, яка стає в цьому разі його власником. Розрахункові чеки на пред'явника не видають.

Акредитив — договір, що містить зобов'язання банку-емітента, за яким він за дорученням клієнта (заявника акредитива, або від свого імені проти документів, які відповідають умовам акредитива, зобов'язаний виконати платіж на користь бенефіціара або доручає іншому банку (виконавцю) здійснити цей платіж. Умови та порядок проведення розрахунків за акредитивами передбачено в договорі між бенефіціаром і заявником акредитива, й вони не мають суперечити чинному законодавству, в тому числі нормативно-правовим актам НБУ. Якщо це передбачено в тексті договору, розрахунки за акредитивами регулюються Уніфікованими правилами та звичаями для документарних акредитивів у редакції 1993 р. (публікація Міжнародної торгової палати № 500 у частині, що не суперечить чинному законодавству, в тому числі нормативно-правовим актам Національного Банку України [42, с. 134].

За операціями з акредитивами всі зацікавлені сторони мають справу тільки з документами, а не з товарами, послугами або іншими видами виконання зобов'язань, з якими можуть бути пов'язані ці документи.

Банк-емітент може відкривати такі види акредитивів: *покритий* (акредитив, для здійснення платежів за яким завчасно бронюють кошти платника в повній сумі на окремому рахунку в банку-емітенті або в банку-виконавці, *непокритий* (акредитив, оплату за яким у разі тимчасової відсутності коштів на рахунку платника гарантовано банком-емітентом за рахунок банківського кредиту. Акредитив може бути відкличним або безвідкличним, що зазначається на кожному акредитиві. За відсутності такої позначки акредитив вважають безвідкличним.

Для відкриття акредитива клієнт подає до банку-емітента заяву на акредитив за встановленою формою не менше ніж у трьох примірниках, а в разі відкриття покритого акредитива — відповідні платіжні доручення. Акредитив має містити лише ті умови, які банк може перевірити документально. Реквізити, передбачені формою заяви, є обов'язковими, і тому за відсутності одного з них акредитив не відкривають і заяву повертають заявнику без виконання. Акредитив вважають відкритим після того, як здійснено відповідні бухгалтерські записи за рахунками та надіслано повідомлення про відкриття й умови акредитива бенефіціару [43, с. 350].

Меморіальний ордер — розрахунковий документ, який складають за ініціативою банку для оформлення операцій зі списання коштів з рахунку платника, внутрішньобанківських операцій відповідно до нормативно-правових актів Національного банку України.

Платіжна картка — це спеціальний платіжний засіб, що має вигляд емітованої в установленому законодавством порядку пластикової чи іншої картки, яку використовують для ініціювання переказу грошей із рахунку платника або з відповідного рахунку банку з метою оплати вартості товарів і послуг, перерахування грошей зі своїх рахунків на рахунки інших осіб, отримання грошей у готівковій формі в касах банків, фінансових установ, пунктах обміну іноземної валюти уповноважених банків та через банківські автомати, а також для здійснення інших операцій, передбачених відповідним договором.

Вид платіжної картки, емітованої членом платіжної системи, тип носія

ідентифікаційних даних (магнітна смуга, мікросхема тощо., реквізити, нанесені на неї у графічному вигляді, визначає платіжна організація відповідної платіжної системи, в якій ця картка застосовується, з урахуванням вимог, установлених відповідними державними стандартами України та міжнародними стандартами, прийнятими Міжнародною організацією зі стандартизації. Правовідносини, що виникають у зв'язку з емісією платіжних карток, здійсненням операцій із їх застосуванням, а також із проведенням розрахунків за названими операціями в межах України, регулює як чинне законодавство країни, зокрема Положення про порядок емісії платіжних карток і здійснення операцій з їх застосуванням, затверджене постановою Правління НБУ від 19.04.2005 р. № 137, інші законодавчі акти України, так і правила платіжних систем і договори, що їх укладають між собою учасники платіжних систем [44, с.567].

Терміни проведення переказу за допомогою платіжних карток визначають правила платіжної системи та договори, що їх укладають між собою члени й учасники платіжної системи. При цьому термін міжбанківського переказу, здійснюваного на підставі клірингових вимог, не перевищує трьох операційних днів. Внутрішньобанківський переказ проводять у термін, установлений внутрішніми нормативними актами банку, при цьому він не може перевищувати двох операційних днів.

Законодавство передбачає кілька видів платіжних карток. Зокрема, фізичним особам, які не є суб'єктами підприємницької діяльності, емітент надає - *особисті платіжні картки*, а юридичним і фізичним особам-підприємцям — *корпоративні платіжні картки*. У разі застосування *дебетової схеми* обслуговування клієнтам відкривають окремі картрахунки, які ведуть у режимі поточних рахунків з урахуванням обмежень, установлених законодавством. У разі застосування *кредитної схеми* клієнтам відкривають окремі картрахунки.

Порядок використання та обігу *векселів* регулюють Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок», Закону України «Про обіг векселів в Україні», Закону України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» та нормативно-правові акти НБУ.

Кошти з рахунків можуть списуватися лише за дорученнями власників рахунків або за розпорядженнями стягувачів у встановлених законодавством випадках. Доручення платників та розпорядження стягувачів про списання коштів із рахунків платники та стягувачі складають на відповідних бланках розрахункових документів. Платник може давати доручення про списання коштів зі свого рахунку у формі електронного розрахункового документа, якщо це передбачено договором між ним і банком [45, с.328].

Доручення платників про списання коштів зі своїх рахунків банки приймають до виконання лише в межах залишку коштів на цих рахунках або якщо договором між банком та платником передбачено їх приймання та виконання за відсутності браку коштів на цих рахунках.

Будь-який розрахунковий документ за винятком розрахункового чека. виписують у такій кількості примірників, яка дорівнює кількості учасників безготівкових розрахунків, але не менше двох., з використанням електронно-обчислювальних та друкарських машин, за один раз з використанням копіювального або само-копіювального паперу. Дозволяється заповнювати розрахунковий документ від руки ручкою, чорнилом темного кольору. Перший примірник розрахункового документа (незалежно від способу його заповнення. має містити відбиток печатки, якщо наявність печатки передбачено та підписи відповідальних осіб [46, с.233].

Під час підписування розрахункового документа не дозволено використовувати факсиміле, а також виправляти й заповнювати розрахунковий документ у кілька прийомів. Усі текстові елементи бланків безготівкових розрахунків мають бути вписані українською мовою. Банки приймають до виконання тільки розрахункові документи:

- своїх клієнтів, які подають їх у банк у порядку, передбаченому договорами про розрахунково-касове обслуговування цих клієнтів;
- клієнтів інших банків або органів Державного казначейства, якщо документи надсилають інші банки або органи державного казначейства;
- платіжні вимоги стягувача на примусове списання коштів, на яких є

підписи відповідального виконавця та відбиток штампа банку, що обслуговує цього стягувача, якщо він доставляє їх у банк платника самостійно (поштовим, рекомендованим або цінним листом тощо).

Платежі з рахунків клієнтів банк здійснює в межах залишків коштів на цих рахунках на початок операційного дня [46, с.234].

1.3. Юридична відповідальність за порушення готівкових та безготівкових розрахунків

Відповідальність за порушення касової дисципліни в чинному законодавстві представлена у вигляді адміністративної відповідальності посадових осіб суб'єкта господарювання та фінансової відповідальності суб'єктів господарювання. Ця відповідальність визначена за порушення граничної суми розрахунків готівкою, встановлених постановою КМУ від 06.06.2013 р. № 210 (далі – Постанова № 210), – згідно із ст. 163¹⁵ «Порушення порядку проведення готівкових розрахунків та розрахунків з використанням електронних платіжних засобів за товари (послуги)» КпАП та за порушення норм з регулювання обігу готівки – згідно з Указом Президента України «Про застосування штрафних санкцій за порушення норм з регулювання обігу готівки» від 12.06.95 р. № 436/95 (далі – Указ № 436).

В постанові встановлена гранична сума розрахунків готівкою:

- підприємств (підприємців) між собою протягом одного дня в розмірі 10 тис. гривень;
- фізичної особи з підприємством (підприємцем) протягом одного дня за товари (роботи, послуги) у розмірі 150 тис. гривень;
- фізичних осіб між собою за договорами купівлі-продажу, які підлягають нотаріальному посвідченню, у розмірі 150 тис. гривень.

Відповідальність за порушення наведених вище норм передбачена ст. 163¹⁵ КпАП та тягне за собою накладення штрафу на фізичну особу –

підприємця, посадових осіб юридичної особи (керівника та головного бухгалтера) – від 100 до 200 НМДГ (від 1700 до 3400 грн.). Дія, скоєна особою, яка протягом року піддавалась адміністративному стягненню за таке саме порушення, тягне накладення штрафу від 500 до 1000 НМДГ (від 8500 до 17000 грн.) [47].

Слід зауважити, що фізичні особи, які не є суб'єктами підприємницької діяльності, до адміністративної відповідальності за ст. 163¹⁵ Кодексу України про адміністративні правопорушення не притягуються. Крім того, у разі, коли таке правопорушення було разовим, стягнення може бути накладено не пізніше як через три місяці з дня вчинення правопорушення (ст. 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення) [47].

Чинним законодавством передбачені наступні види порушень норм з регулювання обігу готівки та штрафні санкції за них:

- перевищення встановлених лімітів залишку готівки в касах – у двократному розмірі сум виявленої понадлімітної готівки за кожен день;
- неопробутоквання (неповне та/або несвоєчасне опробутоквання) готівки в касах – у п'ятикратному розмірі неопробутованої суми;
- витрачання готівки з виручки від реалізації продукції (робіт, послуг) та інших касових надходжень (крім грошових коштів, що отримані з кас установ банків) на виплати, пов'язані з оплатою праці (за винятком екстрених (невідкладних) обставин – соціальних виплат громадянам на поховання, допомоги при народженні дитини, одиноким та багатодітним матерям, на лікування в разі хвороби, компенсацій особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи), за наявності податкової заборгованості – в розмірі здійснених виплат;
- перевищення встановлених строків використання виданої під звіт готівки, а також за видачу готівкових коштів під звіт без повного звітування щодо раніше виданих коштів – в розмірі 25 відсотків виданих під звіт сум;
- проведення готівкових розрахунків без надання отримувачем грошових коштів платіжного документа (товарного або касового чека, квитанції до

прибуткового ордеру, іншого письмового документа), який би підтверджував сплату покупцем готівкових коштів, – у розмірі сплачених грошових коштів [48, с.235].

За порушення у сфері організації та проведення готівкових, безготівкових розрахунків, грошово-касового обслуговування застосовують заходи юридичної відповідальності, що мають фінансовий характер.

Зокрема, хочеться проаналізувати законодавство, що передбачало фінансові санкції, до порушників правил здійснення операцій з готівкою. Указ Президента України від 12.06.1995 р. № 436/95 в редакції від 07.09.2001 р. № 802 «Про застосування штрафних санкцій за порушення норм з регулювання обігу готівки» (наразі закон втратив чинність). В разі порушення юридичними особами всіх форм власності, фізичними особами - громадянами України, іноземними громадянами та особами без громадянства, які є суб'єктами підприємницької діяльності, а також постійними представництвами нерезидентів, через які повністю або частково здійснюється підприємницька діяльність, норм із регулювання обігу готівки у національній валюті, встановлених Національним банком України, до них застосовують фінансові санкції у вигляді штрафу:

1. за перевищення встановлених лімітів залишку готівки в касах — у двократному розмірі сум виявленої понадлімітної готівки за кожен день;
2. за неоприбуткування (неповне та/або несвоєчасне. оприбуткування у касах готівки — у п'ятикратному розмірі не оприбуткованої суми;
3. за витрачання готівки з виручки від реалізації продукції (робіт, послуг. та інших касових надходжень (окрім коштів, отриманих із кас установ банків. на виплати, пов'язані з оплатою праці (за винятком екстрених (невідкладних. обставин — соціальних виплат громадянам на поховання, допомоги при народженні дитини, самотнім та багатодітним матерям, на лікування в разі хвороби, компенсацій особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи., за наявності податкової заборгованості — в розмірі здійснених виплат;
4. за перевищення встановлених термінів використання виданої під звіт готівки, а також за видачу готівкових коштів під звіт без повного звітування

щодо раніше виданих коштів — у розмірі 25% виданих під звіт сум;

5. за проведення готівкових розрахунків без подання одержувачем коштів платіжного документа (товарного або касового чека, квитанції до прибуткового ордера, іншого письмового документа., який би підтверджував сплату покупцем готівкових коштів, — у розмірі сплачених коштів;

6. за використання одержаних в установі банку готівкових коштів не за цільовим призначенням — у розмірі витраченої готівки;

7. за не встановлення установами банків лімітів залишку готівки в касах — штраф у п'ятдесятикратному розмірі неоподаткованого мінімуму доходів громадян за кожен випадок такого не встановлення [49].

Правила організації контролю за дотриманням норм з регулювання обігу готівки встановлює Національний банк України за погодженням із Державною податковою службою України.

Застосування штрафних санкцій за порушення у сфері готівкових розрахунків входить до компетенції органів Державної податкової служби України. До відповідальності притягують на підставі матеріалів проведених ними перевірок і подань органів Державної фінансової інспекції, фінансових органів та органів Міністерства внутрішніх справ України в установленому законодавством порядку та в розмірах, чинних на день завершення перевірок або на день одержання органами Державної податкової служби зазначених подань. Контроль за дотриманням вищезазначеними особами (крім банків. норм з регулювання обігу готівки в національній валюті здійснюють органи Державної податкової служби, Державної фінансової інспекції, Міністерства внутрішніх справ України та фінансові органи, а дотримання банками — Національним банком України [50; 51, с. 57].

Порядок здійснення контролю за дотриманням законодавства у сфері готівкового обігу встановлено в п. 7 Положення про ведення касових операцій в національній валюті в Україні, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 15.12.2004 р. № 637 [52].

Відповідальність за дотримання порядку ведення операцій з готівкою

покладено на підприємців, керівників підприємств. Якщо перевірка підприємства (підприємця) виявила порушення, то за її результатами складають акт про перевірку дотримання порядку ведення операцій з готівкою; якщо порушень не виявлено — довідку. Передбачені штрафи в повному обсязі стягують до Державного бюджету України в порядку, встановленому законодавством [52].

За порушення касової дисципліни чинне законодавство встановлює заходи фінансової й адміністративної відповідальності. Відповідальність за порядок ведення операцій з готівкою покладають на підприємців, керівників підприємств, головних бухгалтерів.

Санкції за порушення касової дисципліни застосовують уповноважені органи державної влади, передусім Державної податкової служби України.

Під час перевірок здійснюють контроль за виконанням підприємствами вимог Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні. Під час перевірок з'ясовують наявність у підприємства касової книги, а також відповідність її оформлення вимогам законодавства України.

Перевіряють правильність ведення касової книги, оформлення в ній касових операцій із приймання та видачі готівкових коштів (у тому числі за термінами, відповідність зазначених у ній сум прийнятої до каси або виданої з неї готівки даним прибуткових та видаткових касових ордерів, якість і своєчасність записів касира згідно із зазначеними в касовій книзі касовими документами, наявність підпису бухгалтера, який перевіряв записи в касовій книзі за кількістю отриманих ним касових ордерів, правильність підрахунку в касовій книзі фактичних залишків готівки в касі на кінець дня тощо [53].

За порушення правил ведення касових операцій до посадових осіб застосовують також штрафні санкції, визначені ст. 164-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення, яка передбачає застосування відповідальності за порушення законодавства з фінансових питань [47].

Савлук М.І. зазначає, штрафні санкції накладають на підприємства (підприємців) за: несвоєчасне або неякісне проведення інвентаризацій грошових

коштів і матеріальних цінностей; порушення правил ведення касових операцій; перевищення встановлених лімітів каси; не оприбуткування (неповне та (або) несвоєчасне оприбуткування) у касах готівки; перевищення встановлених термінів використання виданої під звіт готівки, а також за видачу готівкових коштів під звіт без повного звітування щодо раніше виданих коштів; витрачання готівки з виручки на виплати, пов'язані з оплатою праці, за наявності податкового боргу; використання одержаних в установі банку готівкових коштів не за цільовим призначенням; проведення готівкових розрахунків без подання одержувачем коштів платіжного документа, який підтверджував би сплату покупцем готівкових коштів [54].

Як зазначив Пивовар Ю.І. у своєму дослідженні банк, який обслуговує ініціатора, в разі виникнення обґрунтованої підозри ініціювання переказу без законних підстав має право дати (письмово або в електронному вигляді, вказівку банку, що обслуговує отримувача, зупинити зарахування суми переказу на рахунок отримувача або, якщо її вже зараховано, заблокувати на термін до п'яти робочих днів відповідну суму коштів на рахунку отримувача до з'ясування всіх обставин [55, с.120].

За необґрунтованість примусового списання (стягнення) коштів, недостовірність даних, зазначених у розрахункових документах, стягувач несе відповідальність згідно з чинним законодавством та відшкодовує збитки, завдані внаслідок безпідставного примусового списання (стягнення) коштів, у порядку, передбаченому чинним законодавством.

Як відмічає Устинова І.П. Кримінальний кодекс України передбачає відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення (ст. 200.. Підробка документів на переказ, платіжних карток чи інших засобів доступу до банківських рахунків, так само як придбання, зберігання, перевезення, пересилання з метою збуту підроблених документів на переказ чи платіжних карток або їх використання чи збут — караються штрафом від 500 до 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або обмеженням

волі на термін до трьох років, або позбавленням волі на той самий термін. За ті самі дії, вчинені повторно чи за попередньою змовою групою осіб, карають позбавленням волі на термін від двох до п'яти років [56, с.245].

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВІ ПРОЦЕДУРИ ГРОШОВО-КАСОВОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ ТА ВІДЛОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЇХ ПРАВОЛОРУШЕННЯ

2.1. Становлення та організація грошово-касового обслуговування в Україні

Враховуючи надзвичайно важливу роль грошових відносин в житті суспільства, в усіх країнах, незалежно від їх устрою, формування грошових систем здійснюють центральні органи влади. Місцеві органи влади, навіть у країнах з федеративним устроєм, по суті усунені не тільки від формування грошових систем, а й від контролю за функціонуванням їх окремих елементів.

Грошова система – це форма організації грошового обороту в країні, встановлена загальнодержавними законами. Ці закони визначають основні принципи, правила, нормативи та інші вимоги, що регламентують відносини між суб'єктами грошового обороту [57, с. 121].

З огляду на те, що організація грошового обороту здійснюється за участі банків, а забезпечення нормального функціонування кредитних грошей є одним з основних завдань банківської системи, грошова система формується і функціонує на базі банківської системи і може розглядатися як складова останньої. Тому в багатьох країнах правові норми, що формують грошову систему, визначаються безпосередньо в банківському законодавстві, насамперед у законах, що регламентують діяльність центральних банків. Більше того, відповідно до цих законів центральним банкам надаються широкі повноваження з регулювання грошового обороту. Тому є всі підстави вважати центральний банк інституційним центром грошової системи. Йому належить вирішальна роль у забезпеченні ефективного функціонування грошової системи країни [58, с. 243].

Лукашев О.А. дослідив, що починаючи з 1994 р. інфляція в Україні пішла на спад. Протягом кількох місяців 1995 р., а особливо в 1996 р., індекс цін

залишався незмінним. Проте рівень усіх цін був так само високим, як і раніше, – на найпростіші товари ціни виражалися десятками і сотнями тисяч карбованців. Ця обставина сама по собі істотно ускладнювала грошові відносини, погіршувала розрахунково-касове обслуговування господарюючих суб'єктів, підтримувала недовіру до грошово-кредитної політики держави, підсилювала інфляційні очікування.

Усунути ці недоліки можна було шляхом укрупнення грошової одиниці (збільшення масштабу цін). Це завдання було одним із ключових під час проведення грошової реформи у вересні 1996 р. Розв'язали його шляхом деномінації (зменшення) у 100 тис. разів усіх грошових показників, включаючи масу готівки в обігу [59, с. 10].

Ступінь збільшення масштабу цін (100 000 разів) був вибраний не випадково. Здавалося, що, запроваджуючи принципово нову грошову одиницю, Україна могла вибрати будь-який масштаб цін, не орієнтуючись на той, який був за часів входження її до складу СРСР. Адже світова практика свідчить, що успішно можуть функціонувати грошові системи з відносно малим масштабом цін (наприклад, в Японії та Італії) та з відносно великим (наприклад у Великобританії, Канаді, Австралії).

У ході підготовки грошової реформи в Україні активно дискутувалося питання, який масштаб цін вибрати. Були пропозиції запровадити малий масштаб цін, здійснивши деномінацію в 10,0 тис. разів. Пропонувалось також установити величину гривні на рівні долара США, а це означало, що ступінь деномінації мав би бути значно більшим. Але обидві пропозиції не враховували історичної обумовленості формування масштабу цін і тому не були прийняті.

Найбільш повно відповідав цій вимозі масштаб цін, що склався при деномінації цін у 100 тис. разів. Оскільки обвальне зростання інфляції почалося з 1991 року, то масштаб цін 1990 року можна було вважати кінцевою точкою в його історичному русі, перерваною смугою гіперінфляції. Тому логіка історичного підходу вимагала визначення розміру гривні на рівні масштабу цін 1990 року. З огляду на те, що індекс споживчих цін на початок 1996 року зріс

порівняно з 1990 роком приблизно в 126 тис. разів, а індекс оптових цін промисловості – у 87 тис. разів, деномінація в 100 тис. разів, по суті, відновлювала той рівень масштабу цін, яким він був у 1990 році [59, с. 10-12].

Види та купюрність грошових знаків визначає вищий законодавчий орган, який надає їм статус законного платіжного засобу, тобто покладає на державу відповідальність за їх забезпечення. Усі інші платіжні засоби такого статусу не мають. Органи державного контролю ретельно стежать за тим, щоб не допустити використання грошових сурогатів чи фальшивих грошових знаків. Забороняється також використання у межах країни іноземних грошових знаків як платіжних засобів, оскільки це ускладнює забезпечення національних грошей [60, с. 104; 61, с. 345].

Якщо ж чинне законодавство дозволяє обіг небанківських платіжних засобів, наприклад векселів, чеків, то воно визначає умови їх обігу, відповідальність емітентів цих засобів та механізм реалізації такої відповідальності. Держава не несе відповідальності за їх забезпечення.

Фролов С.М. відмічає, що право емісії грошових знаків та відповідальність за їх забезпечення закон покладає на певний державний орган. Таким органом, як правило, є центральний банк країни. За цих умов грошові знаки мають вид банківських білетів (банкнот).

В окремих, виняткових випадках емісія грошових знаків може доручатися міністерству фінансів (його скарбниці). У такому разі грошові знаки називаються казначейськими білетами. Суттєва відмінність між зазначеними видами грошових знаків полягає у різних механізмах їх емісії – порядку випуску в обіг та вилучення з обігу [62, с. 201].

Емісія казначейських білетів використовується безпосередньо для покриття бюджетних витрат і допускається, як правило, в умовах глибокої кризи державних фінансів. Щоб зняти будь-які перепони щодо своєчасного та повного покриття бюджетних витрат, емісійне право надається безпосередньо державному казначейству, яке вільно використовує це право в межах затвердженого бюджетного дефіциту. У цьому полягає перевага механізму

казначейської емісії.

Проте за цією їх перевагою криється велика загроза для всієї грошової системи. По-перше, вільне розпорядження емісійним доходом провокує урядові структури на нарощування бюджетних витрат. По-друге, казначейська емісія не має в собі передумов для вилучення з обігу випущених грошових знаків, оскільки бюджетні витрати здійснюються безповоротно і нееквівалентно. Тому така емісія рано чи пізно неминуче призводить до гіперінфляції [63, с. 57].

Лагутін В.Д. відзначив, що особливе місце в грошовій готівці займає розмінна монета. За характером емісії вона звичайно належить до того самого виду грошових знаків, що й основна валюта. Вона відіграє допоміжну роль відносно основної валюти – забезпечує платежі на суми, менші від розміру прийнятої в країні грошової одиниці.

Якщо величина грошової одиниці дуже мала, то потреба в розмінній монеті знижується чи взагалі відпадає. Якщо в країні встановлена велика грошова одиниця, то потреба в монеті зростає, оскільки збільшується питома вага платежів на суми, менші від розміру грошової одиниці. У цих країнах більша частка монети в загальній сумі готівки, що робить їх системи більш економічними, адже монети зношуються повільніше, ніж паперові банкноти. З цієї причини періодично випускаються монети в одну чи кілька грошових одиниць, які, по суті, не є розмінними, а заміщають паперові купюри відповідного номіналу [64, с. 160].

Водночас висока частка великих купюр забезпечує економію на друкуванні грошових знаків. Проте наявність великих купюр робить готівку вразливішою для фальшування, зручнішою для обслуговування незаконних, тіньових операцій. Якраз з цієї причини держави уникають випуску купюр надто великих номіналів [64, с. 161].

Шатолович Т.П. дослідив, що сучасні високо-комп'ютеризовані банківські технології відкрили можливість надати переважній частині грошової маси депозитну форму й обслуговувати грошовий оборот переважно у формі безготівкових розрахунків. Тому в грошових системах все більшого значення

набуває державне регулювання безготівкового грошового обороту. Безготівковий оборот грошей здійснюється по банківських рахунках і не виходить за межі банківської системи. Це полегшує регулювання і контроль за законністю платіжних операцій, створює сприятливі умови для захисту загальносупільних інтересів та інтересів учасників грошового обороту [65, с. 33].

Разом з тим депозитна форма не захищає гроші від знецінення. Адже безпосередньо відповідальність за забезпечення депозитних грошей несе той банк, в якому відкриті рахунки. А банки, як відомо, мають схильність до банкрутства, що призводить до повної чи часткової втрати вкладниками своїх коштів. Навіть у високо-розвинутих країнах щорічно банкрутують десятки банків, не кажучи вже про молоді країни, в яких банківські системи тільки формуються [65, с. 37].

Депозитні гроші приводяться в рух командами, які надходять у банки ззовні у паперовій чи електронній формі. Це відкриває можливості для несанкціонованого втручання у використання депозитних грошей як з боку працівників банків, так і третіх осіб. Світова банківська практика знає приклади втручання сторонніх у комп'ютерні мережі, коли були викрадені величезні кошти.

Короткий за терміном досвід молодих незалежних країн, зокрема Росії та України, свідчить про широкі можливості розкрадання депозитних грошей за допомогою фальшивих паперових носіїв банківської інформації (фальшивих авізо, чеків), а також про несанкціоноване використання самими банками депозитних коштів до того, як вони надійдуть на рахунки їх власників (так зване «прокручування грошей»). Тому для власників депозитних грошей та банків потенційно існує не менша загроза їх втрати, ніж для власників готівки. Нейтралізувати цю загрозу можливо шляхом законодавчого урегулювання всіх цих питань на рівні грошової системи.

Зокрема законодавством держави та нормативними актами центрального банку вирішуються такі питання формування та використання депозитних

грошей:

- створення системи страхування банківських вкладів юридичних і фізичних осіб;
- запровадження зберігання банками своїх резервів на рахунках у центральному банку з нормуванням залишку коштів на цих рахунках;
- створення системи міжбанківських розрахунків, що підлягає контролю з боку центрального банку;
- регламентація принципів організації безготівкових розрахунків між економічними суб'єктами;
- визначення режиму використання грошових коштів, що зберігаються на банківських рахунках (на повний розсуд власника; за певною черговістю – хронологічною чи визначеною державою тощо);
- визначення форм розрахунків, стандартів документів та порядку документообігу;
- визначення режиму відповідальності сторін за порушення платіжних зобов'язань;
- установлення нормативного строку для виконання банками операцій за рахунком клієнтів і відповідальності банків за порушення цих норм;
- механізм захисту банківських комп'ютерних мереж від несанкціонованого втручання тощо [65, с.47].

Якщо всі ці питання в країні законодавчо врегульовані та практично вирішені, депозитні гроші та безготівкові розрахунки будуть з найбільшою ефективністю обслуговувати інтереси суспільства в цілому та окремих економічних суб'єктів [65, с. 52].

Котляр М.Ф. в своєму дослідженні зазначає, що в готівковому грошовому обороті теж є багато питань, які не вирішуються - межах розглянутих вище елементів грошової системи (найменування грошової одиниці, види та купюрність грошових знаків). З огляду на те, що готівка обертається поза банками, це робить її дуже зручною для обслуговування незаконних,

антисупільних операцій та видів діяльності.

Мова йде про обслуговування наркобізнесу, грального бізнесу, ухилення від сплати податків, контрабанду тощо. В усіх цих випадках гроші використовуються тільки в готівковій формі. Грошові знаки піддаються також підробці. Фальшування сьогодні загрожує багатьом валютам світу, стало чи не найприбутковішим видом підпільного бізнесу, що тісно переплітається з іншими його сферами і набуває міжнародного характеру [66, с. 123].

Шевцова О.І. зазначає, що держава не обмежується технічними заходами щодо посилення захисту купюр від підробки чи боротьби з фальшивомонетниками, а вдаються до регламентації і контролю операцій з готівкою. Хоч ці заходи певною мірою обмежують право власності особи на її грошові кошти, законодавство змушене йти на такі обмеження.

В Україні, зокрема, зараз діють такі регламентуючі вимоги щодо операцій з готівкою:

– суб'єкти підприємницької діяльності можуть здійснювати платежі готівкою на невеликі суми, пов'язані переважно з формуванням та витрачанням грошових доходів населення;

– усі клієнти банків – юридичні особи можуть тримати у своїх касах готівку лише в межах ліміту, встановленого банком відповідно до визначених НБУ правил;

– суб'єкти підприємницької діяльності зобов'язані здавати одержану готівкову виручку на свої рахунки в банках; на власні потреби можуть витратити частину виручки в межах ліміту, встановленого обслуговуючим банком відповідно до правил, визначених НБУ;

– при одержанні готівкових коштів зі своїх рахунків у банках юридичні особи повинні вказувати, на які цілі вони їх одержують, та зазначати суми по кожній цілі;

– витратити одержану в банку готівку юридичні особи зобов'язані відповідно до вказаних цілей та обсягів [67, с. 89].

В Україні ведеться активна боротьба з фальшуванням грошових знаків. Українська валюта має високий рівень захисту. Касові центри банків забезпечуються пристроями для визначення фальшивих знаків, ведеться відповідна підготовка касових працівників.

Активізуються зусилля щодо розкриття злочинних груп, які займаються підробленням грошових знаків. Так молода грошова система України формує всі засоби захисту своїх національних грошей [67, с. 123].

2.2. Процедура понесення юридичної відповідальності за недотримання правил грошово-касового обслуговування

Право застосовувати штрафні санкції до суб'єктів господарювання — порушників надано посадовим особам органів Державної фіскальної служби України. Саме тому податківці у своїх консультаціях неодноразово посилаються на Указ Президента України «Про застосування штрафних санкцій за порушення норм з регулювання обігу готівки», як на документ, що надає їм право накладати на суб'єктів господарювання фінансові санкції.

Підстава для цього — матеріали проведених ними перевірок і подання Державної аудиторської служби, фінансових органів та органів Міністерство внутрішніх справ України у встановленому законодавством порядку.

Штрафи накладають у розмірах, чинних на день завершення перевірок або на день отримання органами Державної фіскальної служби України зазначених подань.

Окрім фінансових санкцій, передбачено штрафи ще за два види порушень:

- 1) за витрачання готівки з виручки на виплати, пов'язані з оплатою праці, за наявності податкової заборгованості;
- 2) за нецільове використання готівкових коштів, отриманих у банку [68].

Згідно із Положенням № 637 від 15.12.2004 «Про затвердження положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні», не має жодних обмежень щодо виплат з виручки. При цьому в згаданому документі

встановлено, що виплати готівкою в разі наявності в підприємства податкового боргу повинні здійснюватися з урахуванням вимог Податкового кодексу України [62].

Заверуха І.Б. зазначає, що податковий кодекс України не забороняє за таких обставин виплачувати найманим особам заробітну плату з виручки. А якщо відсутнє правопорушення, немає і підстави для штрафу.

Стосовно нецільового використання готівки, отриманої в банку. Нажаль відсутні вимоги до підприємств щодо цільового використання готівкових коштів, отриманих ними зі свого банківського рахунку. А, отже готівку, отриману в банку, можна використати для забезпечення потреб суб'єкта господарювання, які виникають у процесі його функціонування, а також для розрахунків з бюджетом і державними цільовими фондами за податками та зборами (обов'язковими платежами) [69, с.201].

Столярук Д.Б. зазначає, що штраф за нецільове використання готівки, отриманої в банку, нині застосовуватися не повинен. Щоправда, фіскали, як і раніше, наполягають на іншому.

Під нецільовим використанням готівки податківці розуміють її витрачання на цілі, не пов'язані з веденням господарської діяльності. І за це погрожують штрафом у розмірі витраченої готівки.

Але, строго кажучи, цільове використання готівки передбачало спочатку значно вужче трактування — йшлося про отримання готівки для конкретної мети в межах господарської діяльності і ні для якої іншої (наприклад, отримані на госпотреби кошти не можна було видати на відрядження). У цьому сенсі «цільове» обмеження для готівки, отриманої в банку, на сьогодні не діє.

А тому й штрафні санкції за нецільове використання готівки застосовуватися не повинні. На цей факт свого часу вказував Національний банк України в листі від 01.03.2005 р. № 11-111/680-1907.

Погоджувалися із цим і судові органи. Штрафи, передбачені Указом № 436, є адміністративно-господарськими санкціями [70, с. 267-168].

За загальним правилом адміністративно-господарські санкції можуть

накладатися протягом 6 місяців з дня виявлення порушення, але не пізніше ніж через рік з дня його вчинення.

Столярук Д.Б. проаналізувала що ч. 2 ст. 250 Господарського кодексу України свідчить, що ці загальні правила не поширюються на штрафні санкції, встановлені законодавчими актами, контроль за дотриманням яких покладено на фіскальні органи. Раніше Національний банк України зазначав, що такі штрафи можуть застосовуватися протягом строку, встановленого ст. 102 Податковим кодексом України, тобто 1095 днів.

Судові органи нині також вважають: щодо порушень «готівкових» правил, допущених після 01.01.2011 р., строки давності, передбачені ч. 1 ст. 250 Господарського кодексу України, не діють. Інакше кажучи, ці строки не поширюються на штрафи, які застосовуються відповідно до Указу № 436 за порушення правил готівкового обігу [70, с. 268-169].

Як було нами зазначено вище, крім фінансових санкцій до суб'єктів господарювання, за порушення вимог законодавства у сфері готівкового обігу на посадових осіб підприємств і підприємців можуть накладатися адміністративні штрафи. При цьому важливо пам'ятати, що адміністративне стягнення в таких випадках може бути накладено не пізніше ніж через 2 місяці з дня вчинення правопорушення, а при триваючому правопорушенні — не пізніше як через 2 місяці з дня його виявлення [47].

Згідно з роз'ясненнями податківців, триваючим є правопорушення, яке характеризується тривалим, безперервним невиконанням обов'язків, передбачених правовою нормою. При триваючому правопорушенні особа, яка його вчинила, і надалі перебуває в безперервному стані здійснення неправомірних дій або бездіяльності. На щастя, виходячи із цього визначення, переважна більшість порушень правил у сфері готівкового обігу — разові правопорушення, а не триваючі.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Отже, проведене нами дослідження на тему «Юридична відповідальність за правопорушення у сфері готівкових та безготівкових розрахунків та грошово-касового обслуговування» дало можливість сформулювати наступні загальні висновки до роботи:

1. Платіжна система – це набір платіжних інструментів, банківських процедур та міжбанківських систем переказу коштів, поєднання яких з інституційними й організаційними правилами та процедурами, що регламентують використання цих інструментів та механізмів, забезпечує грошовий обіг. У рамках платіжної системи відбувається грошовий обіг, тобто рух готівкової та безготівкової грошової маси. Таким чином, у процесі функціонування платіжної системи відбувається здійснення розрахунків у двох формах: у вигляді готівкового грошового обігу й безготівкового грошового обігу.

Грошовий обіг – це рух грошей у готівковій і безготівковій формах, що обслуговує кругообіг товарів, а також нетоварні платежі й розрахунки. Процес безперервного руху грошей у готівковій і безготівковій формах власне й складає грошовий обіг.

Грошовий обіг відбиває спрямовані потоки грошей між НБУ та іншими кредитними організаціями; між самими кредитними організаціями; кредитними організаціями та іншими організаціями; між банками й фізичними особами; підприємствами та фізичними особами; між банками й іншими інститутами фінансової системи; між фінансовими інститутами та фізичними особами. Головним завданням правового регулювання грошового обігу полягає в підтримці правильного співвідношення між доходами населення в грошовій формі й вартістю товарів і платних послуг, пропонованих на внутрішньому ринку, оскільки саме в цьому випадку в обігу є достатня, необхідна кількість грошей, у чому й зацікавлена держава.

2. Готівкові розрахунки — це платежі готівкою підприємств, підприємців і фізичних осіб між собою за реалізовану продукцію (товари, виконані роботи, надані послуги) й за операціями, які безпосередньо не пов'язані з реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг) та іншого майна відповідно до законодавства. Під час обігу готівки, тобто грошових знаків (банкнот і монет) засобом платежу є реальні грошові знаки, що передаються одним суб'єктом іншому за товари, роботи й послуги або в інших передбачених законодавством випадках (наприклад, штрафи).

В Україні безготівкові розрахунки здійснюються через банки, інші фінансові установи, в яких відкрито відповідні рахунки і які є учасниками платіжних систем, якщо інше не впливає із закону та не обумовлено формою використовуваного безготівкового розрахунку. Під час безготівкового грошового обігу відбувається списання певної грошової суми з рахунку одного суб'єкта в кредитній організації та зарахування її на рахунок іншого суб'єкта в цій же чи іншій кредитній організації або в іншій формі, за якої готівкові грошові знаки як засіб платежу відсутні. Право вибирати форму розрахунків належить зацікавленим підприємствам, установам, іншим організаціям, громадянам. Тільки в спеціально передбачених законодавством України випадках форма розрахунків має бути чітко визначеною.

3. За порушення у сфері організації та проведення готівкових, безготівкових розрахунків, грошово-касового обслуговування застосовують заходи юридичної відповідальності, що мають фінансовий характер. Застосування штрафних санкцій за порушення у сфері готівкових розрахунків входить до компетенції органів Державної податкової служби України. До відповідальності притягують на підставі матеріалів проведених ними перевірок і подань органів Державної фінансової інспекції, фінансових органів та органів Міністерства внутрішніх справ України в установленому законодавством порядку та в розмірах, чинних на день завершення перевірок або на день одержання органами Державної податкової служби зазначених подань.

4. До основних складових у сфері організації грошово-касового

обслуговування в Україні можна віднести види та купюрність грошових знаків, які визначає вищий законодавчий орган, що надає їм статус законного платіжного засобу, тобто покладає на державу відповідальність за їх забезпечення. Таким органом, як правило, є центральний банк країни. Усі інші платіжні засоби такого статусу не мають. Органи державного контролю ретельно стежать за тим, щоб не допустити використання грошових сурогатів чи фальшивих грошових знаків. Забороняється також використання у межах країни іноземних грошових знаків як платіжних засобів, оскільки це ускладнює забезпечення національних грошей.

Якщо ж чинне законодавство дозволяє обіг небанківських платіжних засобів, наприклад векселів, чеків, то воно визначає умови їх обігу, відповідальність емітентів цих засобів та механізм реалізації такої відповідальності. Держава не несе відповідальності за їх забезпечення.

5. За загальним правилом адміністративно-господарські санкції можуть накладатися протягом 6 місяців з дня виявлення порушення, але не пізніше ніж через рік з дня його вчинення. Нажаль ч. 2 ст. 250 Господарського кодексу України свідчить, що ці загальні правила не поширюються на штрафні санкції, встановлені законодавчими актами, контроль за дотриманням яких покладено на фіскальні органи. Штрафи накладають у розмірах, чинних на день завершення перевірок або на день отримання органами Державної Фіскальної Служби України.

Окрім фінансових санкцій законодавством передбачено штрафи ще за два види порушень: 1) за витрачання готівки з виручки на виплати, пов'язані з оплатою праці, за наявності податкової заборгованості; 2) за нецільове використання готівкових коштів, отриманих у банку.

6. Серед перспективних напрямків удосконалення чинного законодавства у сфері готівкових та безготівкових розрахунків та грошово-касового обслуговування є наступні:

- статтю 2 Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» (щодо визначення

термінів) пропонуємо доповнити новим абзацом такого змісту: «оприбуткування готівки – проведення розрахункової операції на повну суму покупки через реєстратор розрахункових операцій або відображення її в розрахунковій книжці».

- вважаємо доцільним передбачити правило щодо звільнення підприємств та підприємців, які здійснюють розрахункові операції лише із застосуванням платіжних карток і не здійснюють операцій із роздрібного продажу за готівку, від застосування реєстратору розрахункових операцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лебедев В.А. Фінансове право України : підручник / за ред. В.А. Лебедева. Київ: Юрінком Інтер, 2014. 125 с.
2. Воронова М.П. Фінансове право: навчальний посібник / за ред. М.П. Воронова Київ: Істина, 2012. 93 с.
3. Бутинець Ф.Ф. Теорія бухгалтерського обліку / за ред. М. П. Возіянова. Житомир: ПП «Рута», 2000. 654 с.
4. Бутинець Ф.Ф. Бухгалтерський облік /за ред. проф. Ф. Ф. Бутинця. Житомир: ЖІТІ, 2000. 453 с.
5. Орлюк, О.П. Фінансове право. Академічний курс: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 808 с.
6. О.Н. Горбунова, Е.Ю. Грачева. Фінансове право: підручник /за ред. Е.Ю. Грачева, Г. П. Толстопятенко. Київ.: Істина, 2014. 536 с.
7. Карасьова М.В. Історія фінансів. /за ред. М.В. Карасьова Київ.: Юрінком Інтер, 2008. 241 с.
8. Бутинця Ф.Ф. Бухгалтерський фінансовий облік /за ред. проф. Ф.Ф.Бутинця Житомир: ЖІТІ, 2001. 439 с.
9. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України від 07.02 2019. № 2473-VIII / Відомості Верховної Ради України. №29. Ст. 137
10. Цивільний Кодекс України / Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40-44. Ст. 356.
11. Про Національний банк України: Закон України від 19.10. 2019. № 679-XVI / Відомості Верховної Ради України. №29. Ст. 238
12. Губіна І. Платіжні картки: розкіш чи засіб платежу. Збірник систематизованого законодавства. Київ: 2004. 204-216 с.
13. Боднарук Ю.В Фінансове право України: навчальний посібник / Ю.В. Боднарук та ін. Одеса: Фенікс. 2012. 189 с.
14. Фінансове право : навчальний посібник / Мацелик М.О., Мацелик Т.О., Трипольський В.А. Київ: Знання. 2011. 415 с.

15. Грабова Н. М. Теорія бухгалтерського обліку: підручник / Одеса: Фенікс. 2012. 437 с.
16. Грошевий В.М. Нове у банківському законодавстві України / за ред. В.М. Грошевого. Харків, Еспада, 2012. 134 с.
17. Демківський А.В. Гроші та грошовий обіг / за ред. А.В. Демківський Київ: ГРОТ, 2008. 122 с.
18. Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг: Закон України від 07.02 2019. № 2473-VIII / Відомості Верховної Ради України. №29. Ст. 137
19. Про банки та банківську діяльність: Закон України від 17.10.2019. №2121-III / Відомості Верховної Ради України. №5-6. ст.30
20. Воронова Л.К. Фінансове право України. навч. посіб. Київ: Правова єдність, 2009. 395 с.
21. Латковська Т.А. Фінансове право у системі українського права. Фінансове право. 2010. № 1(11). 56 с.
22. Кучерявенка М. П. Фінансове право: навчальний посібник / за ред. М. П. Кучерявенка. Харків.: Право, 2010. 288 с.
23. Про затвердження Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні: Постанова правління Національного банку України 12.11.19 №148
24. Про платіжні системи та переказ грошей в Україні: Закон України від 17.02.2019 №2346-III / Відомості Верховної Ради України. №29. Ст. 137
25. Боднарук Ю.В. Фінансове право України: навч. посіб. / за ред. Ю.В. Боднарук Одеса: Фенікс. 2012. 189 с.
26. Про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті: Інструкція затверджена Постановою правління Національного банку України від 21 березня 2004. №22
27. Возіянов О.О. Касова дисципліна на підприємстві. URL: <https://www.golovbukh.ua/article/6820-kasova-distsiplna-na-pdprimstv>.
28. Качан О.О. Банківське право: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер,

2018. 288 с.
29. Кодекс законів про працю України від 25 вересня 2019 № 322 – VIII / Верховна Рада України. №50. Ст. 375
  30. Комаров П.І. Банківське право: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2012. 357 с.
  31. Макух О.В. Фінансові правовідносини: теорія, сучасний стан і тенденції розвитку. Монографія. Харків: Право. 2016. 304 с.
  32. Костюченко О.А. Правові аспекти банківської діяльності: проблеми банківського права. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 320 с.
  33. Лагутін В.Д. Гроші та грошовий обіг: 3-є видання, Київ: Товариство «Знання», 2011. 31-32 с.
  34. Невмержицька О.С. Правові засади здійснення розрахунків із застосуванням платіжних систем: монографія. Київ: Істина, 2013. С. 150-152.
  35. Качан О.О. Банківське право: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2017. 147 с.
  36. Дамірчиєв М.І. Правова природа фінансової діяльності: монографія. Харків: Право, 2014. 256 с.
  37. Костюченко О.А. Правові аспекти банківської діяльності: посібник по проблемам банківського права. Львів: Криниця, 2013. 172-173 с.
  38. Коваленко Д. І. Гроші та кредит: теорія і практика: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 344 с.
  39. Гетманцев Д. О., Шукліна Н. Г. Банківське право України: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2007. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Hetmantsev_Danylo/Bankivske_pravo_Ukrainy.pdf.
  40. Національне положення бухгалтерського обліку «Загальні вимоги до фінансової звітності». URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
  41. Фінансове право: навчальний посібник / за ред. М. П. Кучерявенка. Харків: Право, 2010. 288 с
  42. Ягольницький О. А. Розвиток банківських електронних платіжних засобів в Україні. Молодий вчений. 2015. № 12(2). С. 191-194.

43. Операції комерційних банків / кол. авторів - 4-те вид. змін і доп. Київ.: Алерта, 2014. 500 с.
44. Орлюк О.П. Фінансове право. Академічний курс : О.П. Орлюк. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 808 с.
45. Алісов Є.О. Гроші і грошовий обіг: теоретичні засади та стан правового регулювання в Україні. Харків: Інформаційно-правовий центр «Ксилон», 2009. 328 с.
46. Фінансове право України: навчальний посібник [для студ. вищ. навч. закл. Воронова Л. К., Кучерявенко М. П., Пришва Н. Ю. та ін.], 2-ге вид., стереот. Київ: Правова єдність, 2010. 395 с.
47. Кодекс України про адміністративні правопорушення / Відомості Верховної Ради Української РСР. 1984. Дод. до № 51. Ст. 1122.
48. Воронова Л.К. Фінансове право України: підручник. Київ: Моя книга, 2009. 448 с.
49. Про застосування штрафних санкцій за порушення норм з регулювання обігу готівки від 12.06.1995 р. № 436/95: Указ Президента України в редакції від 07.09.2001 р. № 802 втратив чинність
50. Про затвердження Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті від 27. 06. 2019 № 135: Постанова правління Національного банку України № 22
51. Симов'ян В.С. Банківський контроль в Україні: адміністративно-правові засади: дис. ... канд. юрид. наук, Харківський національний університет внутрішніх справ. Х., 2011. 274 с.
52. Про затвердження Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні № 637 від 15.12.2004: Постанова правління Національного банку України від 06.06.2013. № 210
53. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.11.2018. № 996-XIV / Відомості Верховної Ради України. №40. Ст. 365

54. Савлук М.І. Грошово-кредитна політика Національного банку України та оцінка її ефективності. Вісник Національного банку України. 2005. № 1. С.3-7.
55. Пивовар Ю.І. Фінансове право України: підручник. Київ: Істина 2010. 160 с.
56. Фінансове право України. Вишновецький В.М., Пивовар Ю.І., Устинова І.П. Тернопіль: Вектор. 2015. 364 с.
57. Мирошніченко С.А. Розрахункові чеки як форма безготівкових розрахунків: монографія. Київ: Істина, 2010. 210 с.
58. Стащук О.В., Шемедюк Л.В. Організація грошових розрахунків суб'єктів господарювання. Юридична наука. 2013. №3. 243-246 с .
59. Лукашев О.А. Система фінансового права: теоретичні проблеми розвитку і трансформації: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д-ра юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2011. 32 с.
60. Орлюк О. П. Фінансове право: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 459 с.
61. Воронова Л.К., Алісов Є.О. Фінансове право: навчальний посібник. Київ: Істина, 2009. 496 с.
62. Фролов С.М., Деркач М.А. Банківська справа: підручник / за ред. С.М., Фролова. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 206 с.
63. Харченко В.В. Бюджет та бюджетна система / за ред. В.В. Харченко. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 240 с.
64. Лагутін В.Д. Гроші та Грошовий обіг: підручник / за ред. В.Д. Лагутіна. Київ: Істина, 2017. 250 с.
65. Шаталович Т.П. Нове у відкритті та використанні банківських рахунків клієнтів. Київ: Вісник НБУ, 2015. 189с.
66. Котляр М.Ф. Грошовий обіг на території України / за ред. М.Ф. Котляра. Київ: Консум, 2015. 150 с.
67. Шевцова О.І. Відкриття та використання банківських рахунків юридичними особами. Збірник систематизованого законодавства. Київ: Юрінком Інтер, 2007. 179 с.
68. Про застосування штрафних санкцій за порушення норм з регулювання

обігу готівки :Указ Президента України від 07.09.2001 № 436 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436/95>

69. Заверуха І.Б. Банківське право: посіб. для студ. Львів: Астролябія, 2008.222с.
70. Столярук Д.Б. Правове регулювання готівкового обігу в Україні: підручник / за ред. Д.Б. Столярук. Київ: 2008. 300 с.